

Beata WOJCIECHOWSKA
Akademia Świętokrzyska
im. Jana Kochanowskiego
w Kielcach

Gnieźnieńska księga ekskomunik i interdyktów

W Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie znajduje się rękopis *Executiones sententiarum excommunicationis et interdicti pro parte Capituli Gnesnensis 1462–1521* (ACap I sygn B.889)¹. Jest to księga o wysokości 30 cm i szerokości 10.5 cm (dudka), składająca się z ośmiu składek pergaminowych. Oprawa XVI-wieczna wykonana została z desek oprawionych w skórę, z napisem „Archivum Capituli Metropolitani Gnesnensis”. Skóra jest zniszczona, popękana i cerowana. Kodeks zawiera 66 kart, jednolicie paginowanych ołówkiem w okresie późniejszym. Notatki sporządzono na 63 kartach, przy czym karta 22 jest krótsza i węższa. O braku karty 55 informuje wzmianka na dole k.56 (wyjęto ją 21 IX 1962 r.). Rękopis zawiera ogółem 495 notatek różnej wielkości i rodzaju, w tym 37 zostało skreślonych. Zapiski sporządzano na stronie *recto* kursywą gotycką, różnymi rękami, w dwóch kolumnach, w języku łacińskim.

W początkowej części księgi występują teksty bez porządku chronologicznego. Karty od 1 do 7 zawierają zapisy z lat 1472 i 1473, karty od 8 do 22 odnotowują sprawy z lat 1462–1471, na karcie 22 zarejestrowano kary z lat 1468–1469. Od strony 23 notatki występują w porządku chronologicznym od 1474 r. aż do roku 1517 (k. 62). Na ostatniej zapisanej karcie występuje krótki zapis z 1509 r., a po nim ostatnia notatka z 1521 r. Możemy przypuszczać, że wpisy nie zawsze wnoszono do księgi zaraz po wykonaniu czynności prawnej.

Księga odnotowuje wykonanie cenzur kościelnych: ekskomunik i interdyktów z ramienia kapituły gnieźnieńskiej. Egzekutorami było niższe duchowieństwo: wikariusze lub ich zastępcy. W zapiskach występują w pierwszej osobie, określając siebie jako *vicarius perpetuus*, *vicarius canonicalis* lub *substitutus vicarialis*. W jednym z wyroków Jan z Pakości zaznaczył, że jest zastępcą Tomasza z Wągrowca wikariusza wieczystego kościoła metropolitalnego w Gnieźnie². Wśród owych 81 wikariuszy spotykamy 6 notariuszy publicznych. Byli to: Andrzej z Wągrowca, Bartłomiej Borowski, Hektor z Kosisk, Jan z Łekna, Jan ze Stadnik, Wojciech z Łabiszyna³. Notariusz Mikołaj z Oleśnicy⁴ występuje jako zastępca wikariusza. Zapisujący wykonanie sankcji kanonicznych nie mieli uprawnień orzekających, ale byli czynni w zakresie technicznej obsługi przewodu sądowego. Obracali się w kręgu kon-

---

¹ Za informację o księdze dziękuję prof. Jackowi Wiesiołowskiemu, a Dyrektorowi AAG ks. dr. Marianowi Aleksandrowiczowi i ks. Jerzemu Witkowskiemu jestem winna wdzięczność za wykonanie mikrofilmu i okazaną życzliwość.

² *Executiones*, k. 35: — — *per me Johannem de Pakoscze substitutum Thome de Wagrowyecz vicarii perpetui ecclesie metropolitane Gnesnensis* — —.

³ A. Gąsiorowski, *Notariusze publiczni w Wielkopolsce u schyłku wieków średnich. Katalog admisji w Gnieźnie i Poznaniu 1420–1500*, Poznań 1993, nr 69, s. 19–20; nr 88, s. 21; nr 132, s. 25; nr 283, s. 38; nr 240, s. 34; nr 30, s. 16.

⁴ *Ibid.*, nr 430, s. 48.

sytorza gnieźnieńskiego, zdobywając tam umiejętności jurydyczne i być może otrzymywali wiążące się z tymi czynnościami dochody⁵.

Sprawy, które zostały odnotowane w gnieźnieńskiej księdze, dotyczą przede wszystkim odmowy lub nieprawidłowości przy płaceniu dziesięcin, niezapłaconych długów i należności, drobnych przewinień narażających na szkodę doczesne dobra kościelne, a także porwań wynikających z nieuregulowanych pożyczek. Zapiski w większości podają datę dzienną, roczną, informację o tym, kim były strony sporu, czego dotyczył zatarg oraz rodzaj nałożonej kary. Dla większości notatek charakterystyczne jest gęste pismo z wąskimi odstępami interlinearnymi jak również niewielkim światłem pomiędzy słowami. Wyraźnie widać, że zapisy układano *ad hoc*, nie stosując żadnego formularza. Nie można również dostrzec wzorców zapisów charakterystycznych dla poszczególnych osób wpisujących cenzury kościelne. Jan z Łekna redagując notatki, wpisane na tej samej karcie, jedną z nich rozpoczął od podania rodzaju nałożonej kary, a kolejną od datacji⁶. Podobne spostrzeżenia można odnieść do wszystkich wymienionych w księdze wikariuszy oraz zastępców wikariuszy⁷. Sporo zapisek zaczyna się od danych personalnych wpisującego, na przykład: k. 3: *Ego Jacobus de Nadarzycze et pro tunc ebdomadarius chori Gneznensis* — —; k. 8: *Ego Martinus substitutus vicarialis sancte ecclesie pro tunc ebdomadarius chori eiusdem* — —; k. 48: *Per me Johannem de Lekna vicarium et ebdomadarium chori Gneznensis* — —. Niekiedy wpis nie zawiera ani danych zapisującego karę, ani datacji⁸.

Egzekutorzy wyroków, wpisujący ich wykonanie do księgi, odnotowywali przede wszystkim miesiąc oraz datę dzienną, stosując planetarne nazwy dni tygodnia⁹. W jednym przypadku Michał z Mieściska, obok daty rocznej i zapisu planetarnego w nagłówku, dodał na początku notatki datację według kalendarza kościelnego: *sexta feria infra octavas Ascensionis Domini* (k. 12). Pod rokiem 1498 w dwóch zapiskach odnotowanych jedna pod drugą, przez Wincentego ze Skarboszewa i niejakiego Wawrzyńca, po dacie dziennej, ale bez określenia dnia tygodnia, dodano zwrot *hora vesperorum* (k. 54). Datacja roczna występuje nieregularnie. Pojawia się ona w zapisie rzymskim lub arabskim, na początku lub na końcu notatki. Na wielu kartach data roczna zapisana cyframi arabskimi ma formę nagłówka, pod którym poszczególne wpisy już jej nie mają. Z układu i ciągłości zapisu wynika, że odnotowane sprawy odnoszą się do roku podanego powyżej w nagłówku. Na karcie 7, pod rokiem 1463, kolejne zapiski zaczynają się od zwrotu *Item*, nie uwzględniając daty miesięcznej i dziennej.

Informacje zamieszczone w nagłówkach nie ograniczają się tylko do podania roku, ale w wielu przypadkach dotyczą rodzaju nałożonej kary bądź nazwisk osób, przeciwko którym wydano cenzury. Na przykład: *Interdictum Potuliczka* (k. 7), *Contra nobilem Nicolaum Nadarzyczky* (k.6), *Execucio processus superreagravacionis contra dominum Rosa prepositum Lanciensem ad instanciam domini*

⁵ A. Gąsiorowski, I. Skierska, *Sredniowieczni oficjale gnieźnieńscy*, Roczn. Hist. 61, 1995, s. 70–72; I. Skierska, *Konsystorz gnieźnieński w XV wieku*, w: *1000 lat Archidiecezji Gnieźnieńskiej*, red. J. Strzelczyk, J. Górny, Gniezno 2000, s.193 — 215.

⁶ *Executiones*, k. 2: *1472 Interdictum monicione premissa sex dierum contra nobilem Johannem Markowszky simul cum knezthonibus in Dambrawka ad instanciam domini abbatis Mogilensis pro raptu decime manipularis et lini. Ego Johannes de Lekna vicarius ecclesie Gneznensis pro tunc ebdomadarius chori eiusdem executus sum presens interdictum die Mercurii nona septembris [9 IX 1472]; Declaracio anno Domini 1472 die Veneris XI. mensis septembris [11 IX 1472] Ego Johannes de Lekna vicarius perpetuus Gneznensis executus sum declaracionem apostolicam [contra] Andream de Opalenycza ad instanciam Johannis de Lanka. Anno, die quibus supra.*

⁷ Innym przykładem może być Wincenty ze Skarboszewa. *Executiones*, k. 60: *Organista Mercurii die XIX mensis aprilis [19 IV 1508] facta est execucio processus contra participantes domini officialis Gneznensis contra dominum Stanislaum Zelig organistam per me Vincencium vicarium.*; k. 61: *Anno Domini millesimo quingentesimo duodecimo, Martis die octava mensis junii [8 VI 1512] per me Vincencium de Skarboschewo vicarium in ecclesia Gneznensi perpetuum et tunc ebdomadarium chori facta est execucio processus declaratorii domini officialis Gneznensis contra dominum Mathiam in Malem plebanum ad instanciam venerabilis domini Felicis Naropinsky canonici Gneznensis pro fructibus prebende ecclesie collegiate Cruschwiciensis.*

⁸ *Ibid.*, k. 2: *Interdictum contra magnificum dominum Nicolaum de Oporowo castellanum Cruswiciensem ad instanciam venerabilis viri domini Martini decretorum doctoris de Nyechanovo pro raptu decimarum.* Datacja roczna (1472) odnosząca się między innymi także do tej zapiski znajduje się na początku kolumny. O Marcynie z Niechanowa zob. A. Kowalska-Pietrzak, *Pralaci i kanonicy kapituły łeczyckiej do schyłku XV wieku*, Łódź 2004, s. 276–278; A. Jabłońska, *Kapituła uniejowska do początku XVI wieku*, Kielce 2005, s. 164–166.

⁹ Było to zjawisko charakterystyczne dla kancelarii kościelnych w XV wieku. Zob. *Chronologia polska* pod red. B. Włodarskiego, Warszawa 1957, s. 76–77; K. Skupieński, *Notariat publiczny w średniowiecznej Polsce*, Lublin 1997, s. 142–143.

Lanka (k. 35), *Execucio interdicti contra Johannem Slupskij* (k. 61), *Contra Andream Opporowski* (k. 59), *Aggravatur Stanislaus Zelik organista* (k. 59).

W jednej z notatek Michał z Mieściska, zastępca wikariusza, odnotowując pozwanie kanonika gnieźnieńskiego i zarazem plebana w Kędzierzynie Piotra Bardzkiego, zaznaczył, że do pozwu została przywieszona pieczęć hebdomadariusza wikariuszy. Wpis został dokonany wobec Piotra z Pniew, oficjała i wikariusza generalnego¹⁰.

Zapiski zawarte w księdze nie mają cech właściwych dla wyroków pośrednich (*sententia interlocutoria*) oraz stanowczych (*sententia definitiva*), które kończyły sądowy proces kanoniczny lub zamykały jeden z jego etapów¹¹. Charakter tych informacji, ich fragmentaryczność, pomieszanie, brak szczegółów pozwala na uchwycenie i analizę tylko wybranych elementów prawa kanonicznego. Księga rejestruje nie tylko ekskomuniki i interdykty, ale także monity, agrawacje, reagrawacje, superre-agrawacje, kilka absolucji oraz kontumację i sekwestr¹². Monity mogły być ogólnymi upomnieniami nakłaniającymi do załatwienia spornych spraw. Z tego rodzaju uwagą zwróciła się w 1471 r. kapituła do kustosa gnieźnieńskiego Wojciecha z Gaju, ręczącego za kanonika gnieźnieńskiego Wojciecha z Książa, który zastawił szatę liturgiczną¹³. Jan Ćwirdziński wikariusz kanoniczny w 1491 r. upomniał Jana Iwanowskiego kanonika gnieźnieńskiego, aby ten uregulował nie spłacony dług¹⁴. Niekiedy upomnienie było bardzo ogólne. Zawierało tylko dane o osobie, do której monit kierowano i czas jaki pozostawał na stawienie się w sądzie lub ukończenie sprawy¹⁵. W 1470 r. Marcin, zastęp-

¹⁰ Executiones, k. 12: *1467 die Lune XXV. De anno Domini 1467 feria tertia infra octavas Ascensionis Domini* [12 V 1467]. *Ego Michael de Mysczyszko substitutus vicariialis et tunc ebdomadarius chori in ecclesia Gneznensi parendo mandatis apostolicis executus sum presens mandatum. Citavi venerabilem dominum Petrum Bardszky canonicum Gneznensem et plebanum in Kędzierzyna personaliter apprehensum et terminum eidem prefixi, ut in citacione continetur et in signum executionis mee sigillum ebdomedariatus vicariorum presentibus subappensum.* [inną ręką:] *Mensis may coram venerabili viro domino Petro de Pnyewy officiali et vicario in spiritualibus oblata.* Piotr Bardzki, kanonik gnieźnieński 1454 — 1468. Zob. J. Korytkowski, *Prałaci i kanonicy katedry metropolitalnej gnieźnieńskiej od roku 1000 aż do dni naszych*, t. 1, Gniezno 1888, s. 33–34; A. Jabłońska, *Kapituła uniejowska*, s. 180–181. Piotr z Pniew — oficjał i wikariusz generalny w Gnieźnie w latach 1455–1457 i 1464–1480. Zob. A. Gąsiorowski, J. Jaskulski, *Piotr z Pniew*, w: PSB, t. 26, s. 95–96; A. Gąsiorowski, I. Skierska, *Sredniowieczni oficjale*, s. 81, 85; G. Rutkowska, *Pniewy*, w: *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu*, cz. 3, z. 4, Poznań 1999, s. 704. Pojedyncze wzmianki o użyciu pieczęci występują w Executiones na kartach: 13, 22, 44, 45, 51, 56, 57, 58, 60. Na ten temat J. Pakulski, *Sredniowieczne pieczęcie prałatów i kanoników kapituł katedralnych metropolii gnieźnieńskiej*, w: *Duchowieństwo kapituł w Polsce średniowiecznej i wczesnonowoczesnej. Pochodzenie i funkcjonowanie elity kościelnej*, pod red. A. Radziwińskiego, Toruń 2000, s. 195.

¹¹ Charakter taki mają wyroki zawarte w księgach *Prolataria sententiarum* AAG, A Cons. C 1–3.

¹² Executiones, k. 44: *Contumacia contra Domarathowa de Poznania. Anno Domini M^oCCCC^o octuagesimo secundo die Martis vicesima augusti* [20 VIII 1482] *per me Johannem Bochnya vicarium canonicalem et tunc ebdomedarium chori in ecclesia metropolitana Gneznensi parendo mandatis apostolicis et dominorum iudicum de Ploczka presentis processus facta est executio, quia publice in ecclesia predicta Gneznensi introscriptam alias dominam Dorotheam Domarathowa civem de Poznania excommunicatam denunciavi coram divina audientibus iuxta vim et continentiam presentis processus etc. qui ad exequendum ultra contra receptus est*; k. 42: *Sequestrum erga venerabilem dominum Joannem Pyenyżek conditum. Item anno Domini 1480 die Mercurii XXIX mensis novembris* [29 XI 1480] *sequestrum venit erga venerabilem dominum Joannem Pyenyżek decanum Lanczicensem et canonicum Gneznensem ad instanciam venerabilis domini Nicolai prepositi Wratislawyensis [s] a Sede Apostolica. Et ego Petrus de Goszlyna Templi substitutus chori ecclesie metropolitane Gneznensis et pro tunc ebdomadarius executus sum hoc presens mandatum iuxta vim et formam processus.* O Janie Pieniżku z Witowic herbu Jelita zob. F. Sikora, *Jan Pieniżek z Witowic*, w: PSB, t. 26, s. 90–91.

¹³ Executiones, k. 20: *1471 Monicio capituli super venerabilem dominum Albertum de Gay custodem Gneznensem pro septem marcis quas cavii pro venerabili viro domino Alberto de Xansch canonico Gneznensi ratione cappe; executi die Lune XII augusti* [12 VIII 1471] *in facie ecclesie per Jacobum de Trzybyenyce pro tunc ebdomadarium chori iuxta vim processus.* O Wojciechu z Gaju zob. I. Skierska, *Finanse kustosa gnieźnieńskiego Wojciecha Skóry z Gaju*, w: *Homines et societas. Czasy Piastów i Jagiellonów. Studia historyczne ofiarowane Antoniemu Gąsiorowskiemu w 65 rocznicę urodzin*, Poznań 1997, s. 311–323; A. Jabłońska, *Kapituła uniejowska*, s. 195–197.

¹⁴ Executiones, k. 53.

¹⁵ *Ibid.*, k. 36: *1478 Monicio infra sex dies cum interdicto subsequenti contra nobiles Mathiam et Nicolaum Laszka heredes in Chwalkouo ad instanciam honorabilis domini Johannis alteriste [s] in Slupcza*; k. 36: *Monicio infra novem dies cum interdicto contra nobilem Philipum de Pathnow pro violencia ortulani in Goslavycze ad instanciam prepositi et sui ortulani ibidem de Goslavycze*; k. 10: *Die Veneris XIX mensis decembris* [19 XII 1466]. *Ego Martinus substitutus vicariialis pro tunc ebdomedarius chori metropolitane Gneznensis ecclesie monui ad undecimam diem Martinum heredem in Modlyschewo simplici monicione cum interdicto a capitulo Poznaniensi verbo[?] laudi pro quatuor marcis census de anno Nativitatis Domini M^o CCCC^o LX V^o.* Inne monity zob. k. 5, 9, 13, 16, 22, 31, 33, 46, 47, 53.

ca wikariusza, nakazał, w obliczu Kościoła, niejakiemu Stanisławowi Grochowi z Gębina zwrot opłat sądowych w ciągu miesiąca¹⁶.

W interesującej nas księdze zapisywano poszczególne rodzaje kar, tak jak je wykonywano. Jeśli w notatce wyodrębniono tylko agrawację¹⁷ czy reagrawację¹⁸, to musiały ją poprzedzać wcześniejsze etapy, tak jak przewidywała to procedura procesu kanonicznego. Odnotowywano także wszystkie występujące rodzaje ekskomunik, wymieniając je w odpowiedniej kolejności¹⁹, grożąc w dwóch przypadkach odwołaniem się do *brachium seculare*²⁰. Ekskomuniką, agrawacją, reagrawacją i super-reagrawacją zostali obłożeni w 1509 r. chłopci, wymienieni z imienia i nazwiska, ze wsi Obora za niezapłacenie plebanowi mesznego (*ob non solutionem missalium*)²¹. Tymi rodzajami cenzur ukarano w 1475 r. czcigodnego Stanisława Bielawskiego za nieuiszczenie długów z poprzedniego roku, zapisanych w metryce²². W wielu zapisach po karze ekskomunikacji lub jej kolejnych stopniach występuje interdykt²³. Kodyfikacja z 1420 r. groziła za wszelkie nadużycia dziesięcinne ekskomuniką *ipso facto*, a po roku trwania w tej karze — interdyktem²⁴. Ten rodzaj cenzury najliczniej występuje w gnieźnieńskiej księdze²⁵. Była to kara poprawcza, inna niż ekskomunikacja, bo niewykluczająca ze wspólnoty Kościoła, a pozbawiająca skazanych tylko pewnych dóbr duchowych, ściśle określonych praw lub czynności świętych.

Odnotowane w analizowanej księdze interdykty dotyczyły konkretnych osób wymienionych z imienia i nazwiska, często z podaniem godności lub sprawowanego urzędu. Nie możemy jednak wykluczyć przypadków interdyktu lokalnego, jeśli w zapisie zaznaczono wyraźnie, iż cenzurę skierowano *contra nobilem Martinum Modliszewski et ipsius kmethones* (k. 27), *interdictum* — — *contra nobilem Johannem Markowszky cum kmethonibus in Dambrawka* — — *pro raptu decime manipularis* (k. 2) czy *interdictum contra nobilem Zawisium Goreczsky et ipsius opidanos et kmethones racione raptus borre in villa capituli Opatow* (k. 17).

Kwestie nakładania interdyktu regulowały statuty kapituły gnieźnieńskiej z 1468 r. Zawarte w nich postanowienia wykluczały stosowanie tej sankcji przeciw członkom kapituły i zalecały, aby wywodzących się spośród nich dłużników karcie wyrokami aż do uregulowania długu i zadośćuczynienia. Z powodu licznych skarg od osób świeckich postanowiono, aby nie stosować tej kary za dług pieniężny lub inny rodzaj umowy z wyjątkiem długu danego na procent, który należał do kapitału Kościoła. Za takie długi i czynsze nakazywano nakładać tę cenzurę. Ustalono także, że członkowie

¹⁶ Ibid., k. 18: *Anno Domini M^oCCCC^oLXX^o die Veneris quarta mensis maii [4 V 1470]. Ego Martinus substitutus vicarialis pro tunc ebdomedarius chori metropolitane ecclesie Gneznensis monui in facie ecclesie discretum Stanislaum Groch Petri de Gambyno ex parte egregii doctoris de Uneyow pro certo debito, ut solvat iudicatum per spacium unius mensis etc.*

¹⁷ Ibid., k. 15: *Contra custodem Gneznensem. Die Saturni XII mensis julii [12 VII 1466]. Ego Michael de Myeszysko substitutus chori ecclesie Gneznensis et tunc ebdomadarius executus sum presens mandatum pronunciando venerabilem dominum Albertum custodem Gneznensem aggravatum una cum magnifico domino Petro de Gay castellano Calisiensi et tenentario in Oborznyky ob non solutionem XXIII° marcarum apud acta consistorii Poznaniensis obligatarum. Piotr Skóra z Gaju, kasztelan kaliski w latach 1451–1468, ojciec Wojciecha. Inne agrawacje na kartach: 2, 3, 8, 14, 15, 18, 20, 24, 25, 33, 34, 37, 40, 41, 44, 46, 51, 52, 53, 59, 60.*

¹⁸ Ibid., k. 8, 14, 15, 20, 24, 26, 29, 34, 39, 40, 41, 42, 46, 47, 54, 56, 57, 61.

¹⁹ Ibid., k. 5, 8, 28, 32, 40, 45, 47, 51, 60, 61.

²⁰ Ibid., k. 28, 46.

²¹ Ibid., k. 60.

²² Ibid., k. 24: *Anno Domini millesimo CCCC^oLXXV^o die Solis nona mensis aprilis [9 IV 1475]. Ego Jacobus de Laszko substitutus vicarialis et pro tunc ebdomadarius chori in ecclesia metropolitana Gneznensi executus sum alta voce in dicta ecclesia venerabilem dominum Stanislaum Byelawszky canonicum Gneznensem excommunicatum, aggravatum et reaggravatum denunciando ad instanciam venerabilis domini Michaelis Laszoczszky scolastici prefate ecclesie Gneznensis pro non solvendis anni preteriti scribendo in metricam. Michał Lasocki, scholastyk gnieźnieński w latach 1451–1479; Stanisław Bielawski, kanonik gnieźnieński w latach 1436–1479. Zob. M. Czyżak, *Kapituła katedralna w Gnieźnie w świetle metryki z lat 1408–1448*, Poznań 2003, s. 394.*

²³ Ibid., k. 3, 5, 8, 20, 26, 41, 46, 51, 56, 61.

²⁴ *Statuty synodalne wieluńsko–kaliskie Mikołaja Trąby z roku 1420*. Z materiałów przysposobionych przez B. Ulanowskiego uzupełnili i wydali X. J. Fijałek i A. Vetulani, Kraków 1915–1920–1951, s. 60, 118.

²⁵ *Executiones*, k. 8: *Die Martis XXVI° marcii [26 III 1465]. Ego Michael de Myeszysko substitutus vicarialis sancte ecclesie metropolitane Gneznensis pro tunc ebdomadarius chori eiusdem executus sum presens mandatum publice denunciando in facie ecclesie excommunicatum, aggravatum, reaggravatum et in interdicto existentem nobilem Przechsławem Potulyczsky ad instanciam discreti Martini altaris Gneznensis racione raptus decime in Cowalewo iuxta continenciam et formam processus.*

kapituły lub ich pełnomocnicy mogli nakładać interdykt za należną dziesięcinę lub gwałt, a jeśliby dopuścili się odnotowania interdyktu osobowego w innych sprawach, bez prawnego uzasadnienia, wówczas musieli odkupić winę przez zapłacenie bryły wosku dla kościoła gnieźnieńskiego²⁶.

Zgodnie z tymi wytycznymi najwięcej interdyktów nakładano na szlachtę za niepłacenie lub przywłaszczanie dziesięcin. Wiele zapisów skierowanych przeciw konkretnym osobom nie uwzględnia nazw wsi, z których nie zapłacono dziesięciny²⁷. Wnioskodawcami byli najczęściej plebani lub członkowie kapituły, dla których dziesięciny stanowiły zasadniczą część uposażenia prebend kanonicznych²⁸. Cenzurę tę stosowano także za niewypełnianie umów, niedotrzymanie terminów spłat²⁹, za porwania. Tomasz z Popowa ukarany został w 1467 r. interdyktem za porwanie doktora medycyny z powodu nieodzyskania pewnych, bliżej nieokreślonych rzeczy³⁰. Szlachcice Mikołaj Jastrzębowski, Mikołaj Strzeszewski, Wincenty Witakowski (k. 33) oraz chłop Jerzy z Rybna (k. 13) zostali obłożeni tą cenzurą za porwanie koni. Przeciwno Andrzejowi, dziedzicowi Kępy, ogłoszono interdykt z powodu zajęcia jednego stogu owsa panu Wojciechowi dzierżawcy kościoła parafialnego w Smogulcu³¹. Nieznany z imienia pleban z Wilczyny został ukarany z powodu niezapłacenia 6 grzywien mieszczce poznańskiej Jadwidze Piecowej (k. 21)³². Kilkakrotnie (w latach 1475, 1477, 1478, 1479) wydawano cenzury na Andrzeja Różę Boryszewskiego, późniejszego arcybiskupa gnieźnieńskiego, występującego w księdze jako Andrzej Róża prepozyt łączycy, z tytułu niezapłaconych długów (k. 7, 19, 20, 26, 30, 32, 35, 37, 39, 48). W 1469 r. toczyło się przeciwko niemu, odnotowane w księdze, postępowanie procesowe na wniosek Mikołaja z Książa, kantora gnieźnieńskiego, bez podania przyczyny (k. 19). Możemy domniemywać, że chodziło o dług zaciągnięty w kurii rzymskiej na osobę arcybiskupa Jana Gruszczyńskiego³³.

W 1474 r. Andrzej Róża rozpoczął starania o kanonię gnieźnieńską³⁴, którą z powodu jego pięcioletniej nieobecności w Gnieźnie, objął Wojciech z Książa. Spór ten trwał kilka lat, a w 1480 r. kapituła przyznała prawo do kanonii Boryszewskiemu. W 1475 i 1477 r. obłożony został interdyktem (k. 26, 30, 32). W 1478 r. ogłoszono wobec niego superreagrawację na wniosek oficjała łowickiego

²⁶ *Statuta Capituli Gnesnensis*, wyd. B. Ulanowski, w: AKP, t. 5, Kraków 1897, s. 474, 476.

²⁷ Executiones, k. 17: *Interdictum contra nobiles Sandiwogium de Zydowo et Laurencium de Przeszeka. Die Jovis XV mensis octobris [15 X 1467] per me Mathiam substitutum et pro tunc ebdomadarium chori ecclesie metropolitane Gneznensis interdictum est executum contra nobiles Sandiwogium de Zydowo et Laurencium de Przeszeka ob raptum decime venerabilis viri domini Petri Barczky. Piotr Bardzki — kanonik gnieźnieński w latach 1454–1468.*

²⁸ Ibid., k. 6: *Interdictum contra nobiles Gerandum de Chomąza et Johannem de Sokolnyky. Die Veneris XIX mensis novembris [19 XI 1473]. Ego Matheus substitutus et tunc ebdomadarius executus sum interdictum contra nobiles Jarandum de Chomaza pro raptu decime in ibidem et Johannem de Sokolnyky pro raptu decime in Gnyeczycze ad instanciam venerabilis viri Michaelis scolastici Gneznensis.*

²⁹ Ibid., k. 4: *Interdictum contra honorabilem Jacobum Kozelsky plebanum in Parznya, die Jovis XVII mensis septembris [17 IX 1472] per me Mathiam de Lupcza substitutum facta executio interdicti contra honorabilem Iacobum Kozelsky olim plebanum in Mileschyna Gorka nunc vero in Parznya ad instanciam nobilis Zawissy heredis in Myleschyna Gorka ob non restitutionem et solutionem calicis et aliarum in actis Poznaniensis consistorii expressarum.*

³⁰ Ibid., k. 17: *Interdictum contra dominum Thomam de Popowo die Mercurii quarta mensis novembris [4 XI 1467] per me Jacobum vicarium et pro tunc ebdomadarium facta est executio pro raptu domini doctoris medicine de Poznania plebanum in Lechno [?] ob non restitutionem certarum rerum aut ob spem [?] earundem, quas violenter recepit iuxta vim et formam eiusdem processus.*

³¹ Ibid., k. 11: *Contra Andream heredem in Campa interdictum pronunciatum in facie ecclesie anno Domini M^oCCCC^oLXVII. die Lune V mensis januarii [5 I 1467] ego Andreas Buk vicarius canonicalis perpetuus ecclesie Gneznensis pro tunc ebdomadarius chori executus sum presens mandatum in facie ecclesie interdicti contra generosum dominum Andream heredem in Campa racione unius acervi avene quem violenter tulit venerabili domino Alberto arendario ecclesie parrochialis in Szmogulecz.*

³² Ibid., k. 21: *Interdictum contra plebanum de Vylczyna occasione sex marcarum ad instanciam domine Hedvigis Pyeczowa civis Poznaniensis in actis obligatarum die Solis XX mensis decembris per me Jacobum de Trzybyrnye [20 XII 1472].*

³³ J. Korytkowski, *Arcybiskupi gnieźnieńscy, prymasowie i metropolici polscy od roku 1000 aż do roku 1821 czyli połączenia arcybiskupstwa gnieźnieńskiego z biskupstwem poznańskim*, t. 2, Poznań 1888, s. 547, 549.

³⁴ Executiones, k. 7: *Anno Domini 1474 ego Andreas de Szolecz vicarius sancti Georgy in castro Gneznensi executor literarum apostolicarum ad hec requisitus. parens mandatis apostolicis. executus sum presens mandatum. Quia personaliter constitutus in generali capitulo pro festo sancti Adalberti et in particulari capitulo quod erat XX aprilis. Inhibui dominis prelati et canonicis in capitulo residentibus, ut nullus eorum tam coniunctim quam divisim audiret in canonicatu et prebenda Gneznensi domini Alberti de Xansz in persona domini Andree Rosa attemptare seu innovare alias iuxta continenciam mandati.*

Jana Łąki za niezapłacenie 60 florenów³⁵. Rok później tenże Jan Łąka wystąpił (jako kanonik łowicki, a nie oficjał) o uznanie Andrzeja Róży uporczywym i ukaranie go agrawacją i reagrawacją za niezapłacenie 400 florenów (k. 39). W 1493 r. Boryszewski uzyskał absolucję papieską zwalniającą go ze wszystkich cenzur, które na siebie ściągnął³⁶. W podobnej sytuacji znajdowali się także inni duchowni, np. Wojciech Skóra z Gaju, kustosz gnieźnieński (k. 15, 25, 31, 38, 42, 45), Wojciech z Książa, kantor (k. 7, 32, 34, 44, 49), Jan Pieniążek, archidiakon gnieźnieński i dziekan łęczycki (k. 26, 32, 42, 43), Krzesław Kurozwęcki, dziekan gnieźnieński (k. 45), Jan Iwanowski, kanonik gnieźnieński (k. 53, 61, 62).

Nie wiemy, czy wszystkie wyroki ekskomunik, agrawacji i reagrawacji przeciw duchownym były ogłaszane publicznie i uroczyście. Statuty synodalne wieluńsko–kaliskie Mikołaja Trąby z 1420 r., wykorzystując wcześniejsze prawodawstwo, nakazywały, aby karę ekskomunikacji ogłaszać publicznie przy biciu dzwonów i zgaszonych świecach³⁷. W interesującej nas księdze Andrzej z Opalenicy ekskanonik kruszwicki i pleban w Międzyrzeczu został w 1472 r. obłożony agrawacją i reagrawacją w obecności wierzących w Chrystusa, w hańbie, przy biciu dzwonów i świecach rzuconych o ziemię, co miano ogłaszać w niedziele i święta³⁸. Wkrótce zapewne uzyskał absolucję, ponieważ w 1477 r. występuje jako biskup tytularny naturieński i sufragan gnieźnieński. Bartłomiej z Borowa, wikariusz wieczysty kapituły gnieźnieńskiej, w sporządzonej przez siebie notatce z 13 maja 1467 r. zaznaczył, że ogłosił ekskomunikę i publicznie podał ją do wiadomości w obecności słuchających mszy w kościele gnieźnieńskim, tak jak opiewał proces³⁹. Tego typu zapisek jest stosunkowo niewiele (k. 7, 12, 23, 44, 50). Większość egzekutorów posługiwała się lakonicznymi sformułowaniami *in facie ecclesie, iuxta vim et formam processus*. Ogłaszanie interdaktu nie było obwarowane specjalnym rytuałem, o wymownej symbolice, dlatego obwieszczano go „publicznie w obliczu Kościoła”, często w obecności wiernych. Podanie do wiadomości społeczności lokalnych informacji o zastosowanych sankcjach wzmacniało je i było równoznaczne z pełnym ich wykonaniem. Zwolnienie z cenzur następowało w wyniku absolucji, udzielanej w kościele przez kapłana, publicznie oznajmającego o niewinności ukaranego (*denunciando publice in facie ecclesie absolucionem*)⁴⁰.

Gnieźnieńska księga wykonania wyroków odnotowuje cenzury kanoniczne wobec osób z diecezji poznańskiej (k. 2), wrocławskiej (k. 13), krakowskiej (k. 28). Ze względu na lakoniczność formuł zapisy te nie podają, czy chodzi o pierwszą czy drugą instancję odwoławczą, ani nie wyjaśniają procedury apelacji. Powszechna była praktyka apelacji od oficjała okręgowego do metropolity, a nie do właściwego biskupa bądź jego oficjała generalnego⁴¹. Wykonanie cenzur wynikało nie tylko z nakazu sądowego, ale także było powinnością duchową i moralną. Odmowa bądź niewypełnienie orzeczenia godziło we władzę i autorytet Kościoła, a na wykonawcę ściągało *ipso facto* ekskomunikę.

³⁵ Ibid., k. 35: *Execucio processus superreagravacionis contra dominum Rosa prepositum Lanciensem ad instanciam domini Lanka. Die Mercurii XVIII. february [18 II 1478] ego Janussius ad sanctum Laurentium plebanus vicarius perpetuus et tunc ebdomadarius chori ecclesie eiusdem executus sum presens mandatum in facie ecclesie pronunciando dominum Rosa superreagravatum ad instanciam domini Johannis Lanka officialis Lowiciensis ob non solutionem sexaginta florenos. Jan Łąka — kanonik, scholastyk i oficjał łowicki. Zob. A. Gašiorowski, I. Skierska, *Oficjalaty okręgowe w późnośredniowiecznej archidiecezji gnieźnieńskiej*, Czas. Pr. Hist. 47, 1995, s. 122; A. Kowalska–Pietrzak, *Pratenci i kanonicy kapituły łęczyckiej*, s. 117–119.*

³⁶ J. Korytkowski, *Arcybiskupi gnieźnieńscy*, s. 554–555.

³⁷ *Statuty synodalne wieluńsko–kaliskie*, s. 109.

³⁸ *Execuciones*, k. 21: *Idem Andreas [de Opalenicza] agravatur et reagravatur coram Christi fidelibus et in scandalum ipsius nolis pulsatis et candelis proiectis in terram coram Christi fidelibus singulis diebus dominicis et festivis etc.* O Andrzeju z Opalenicy zob. A. Gašiorowski, *Notariusze publiczni*, nr 55, s. 18.

³⁹ *Execuciones*, k.12: *Jurkowsky cum custode Gneznensi. Anno Domini millesimo quadragesimo sexagesimo septimo die Mercurii tredecima mensis maii [13 V 1467]. Ego Bartholomeus de Borowo vicarius perpetuus et viceebdomadarius chori in ecclesia Gneznensi ex decreto dominorum de capitulo. Executus sum presens mandatum venerabilem dominum Albertum de Gay custodem Gneznensem ad instanciam venerabilis domini Vincency de Jurkowo canonici Poznaniensis auctoritate processuum apostolicorum pronuciavi excommunicatum et declaratum publice coram divina audientibus in ecclesia Gneznensi prout processus canebat.*

⁴⁰ Ibid., k. 3, 8, 16, 26, 32, 40, 41, 45, 48, 52, 62.

⁴¹ A. Gašiorowski, I. Skierska, *Sredniowieczni oficjale*, s. 47–48.

Gnieźnieński zabytek uznać należy za księgę wpisów, potwierdzającą wykonanie cenzur kościelnych. Większość spraw związana była z terenem archidiaconatu gnieźnieńskiego i archidiecezji gnieźnieńskiej. Liczne wyroki ekskomunik i interdyktów, ogłaszane często przeciw tym samym osobom w różnych sprawach, przy niewielkiej liczbie absolucji poświadczają niewielką skuteczność sankcji kanonicznych w Polsce późnego średniowiecza.

We wszystkich cytatach kierowałam się wskazaniem instrukcji wydawniczej Adama Wolffa⁴². Staralam się jak najwierniej oddać ortografię poszczególnych pisarzy⁴³, piszących np. *ecclesia* i *eclesia* oraz *ebdomadarius* i *ebdomedarius*.

---

⁴² A. Wolff, *Projekt instrukcji wydawniczej dla pisanych źródeł historycznych do połowy XV wieku*, St. Źródł. 1, 1957, s. 155–181.

⁴³ Por. A. Gąsiorowski, *O metodzie wydawania średniowiecznych dokumentów*, Czas. Pr. Hist. 38, 1986, s. 203 n.